

Klitterne i Ribe Amt.

En historisk Skildring af Plantør Jens Bruel.

Sandflugten i Ribe Amt

har raset i Hundreder af Aar; det er umuligt at sige bestemt, til hvilken Tid den begyndte, alt beror paa Gisninger.

Kirkerne i de nævnte Sandflugtssogne, Aal, Henne og Lønne, nævnes allerede i Aaret 1340, men her tales endnu ikke om Sandflugt, saa at Klitterne den Gang maa have været langt fra Kirkerne. 1687 omtales, at der ligger en stor Sandklit et Bøsseskud fra Lønne Kirke og er næsten lige saa høj som denne. Denne Klit, den saakaldte Lønnestak, ligger nu helt ind mod Kirken. Klitten maa dengang have været af de mindre farlige, siden den ikke er vandret mere end et Bøsseskud i det Par Aarhundreder, fra 1687 til nu.

Omkring 1558 begyndte Besværingerne over Klitternes Tilstand at komme. Saaledes kom der den $11/3$ 1558 Skrivelse fra Erik Rud til Kongen om, at Beboerne i Ribe Lehn maatte faa Tilladelse til at slaa Klittag til Tækning af deres Huse, jordgrave deres Husstolper, forskaanes for Gjæsteri og faa Nedsættelse i deres Landgilder.

Kongen svarede herpaa, at hvis der kom flere Besværinger, skulde han svare dem, at med Hensyn til Klittag og Jordgravning af Huse skal det forholdes

efter Recessen; hvorledes der skal forholdes med Gæsteri, har Hr. Otto Krampen givet tilkende paa Viborg Landsting.

Det Forbud, som Kongen henviste til, var udstedt af Christian den 3. i Aaret 1539 og forbød at slaa Klit-tag paa Jyllands Klitter. Paa den Tid har der rimeligvis været Skov flere Steder ud mod Havet. Pontopidan skriver 1767 om Ribe Amt:

»Man finder overalt tydelig Kjendetegn til, at her for- dum har været betydelige Skove. Ved Havsiden findes i Jorden hele Træer, Eg og Hessel, vendt med Toppen mod Østen, hvoraf nogle ved Opgravningen har været saa friske og gode, at de ere brugte til Husstolper. Vesten for Darum, Vilslev og Farup Sogne skal paa en lang Strækning, hvor nu Havet gaar, været en stor Skov, kaldet Skogum Skov, hvilket Navn endnu tillægges et vist Sted ved Havsiden. Bedre op i Landet og i Hede Egnen findes i Husene mest Gran- og Fyrre-træer.«

De Husstolper, der tales om at skulle jordgraves, er efter al Sandsynlighed hugget i Skovene i Omegnen.

Foranstaltninger mod Sandflugten har der ikke været sparet paa. Mellem Aarene 1530 og 1600 blev Klagerne over Sandflugtens Ødelæggelser mere og mere almindelige og højlydte. Enten det nu kom af, at Sandflugten den Gang var paa sit Højdepunkt, eller at det var ved den Tid, at Skatterne og Afgifterne blev større, er ikke godt at vide. Imidlertid havde Klagerne efterhaanden naaet en saadan Højde, at Regeringen ikke længere kunde vende det døve Øre til, og Kongen maatte i Aaret 1570 udstede en kgl. Resolution mod Klittens Ødelæggelse. Denne var saalydende efter Datidens Skrive- og Stavemaade:

»Forbud mod at ødelægge Klitten 1570.

Vi Friederich den Anden osv. gjøre alle vitterligt, att efterdi mangfoldige Klage for oss kommer bøde af Adelen og Kiøbstæds mænd, over then store og usigelige Skade, then meenige Mand udi vort Land Nørre Jutland haver paa theris Fiskerii aff Pullsvoder, som brugis udi Limfiordt, saa at ald then Sylldt, Hellt, Giedder, Abore och andre slig Fiske forjages, och Fiskeriet therover meth Tiden bliver øde. Sammeledis forfare vi och, att møgit Guodtz, saavell vort och Kronens, som Adelen, fordervis, och fordrivis af Sand, at then Aarsag, ath Klittetag og Hielmeriisz ud mett then wester Strandt ødeleggis. Och enddog vor kiære Herre, Fader, Salig og Høiloflig Ihukommelse, haver ladet sine strænge Breve og Forbud udganget, at ingen Pulsvode skulle brugis, ey heller noget Klittag, eller Hielmeriisz ødeleggis, haver en stort Part samme Forbud intet agtet, saa og hertill dags ingen Skade therover skeet er. Tha paa thet saadanne meenige Mands Skade och vore Landes Fordervelse maa forekommis, have vi mett vore elskelige Danmarkis Riges Raad therover saa endeligen beslutth, hvilket vi och alvorligen ville holdet have, ath efter thenne Dagh skall ingen opslaae, oprykke, ophugge eller i nogen Maade ødelegge Marhallm, Hvideriisz, Seener, Klittetagh, Hiellme, Slie eller the Thorne, som groe paa Strandbakken eller udi Klitten ud mod Westerhaf, emellem vor Kiøbstad Riibe och Skoffven, eller paa nogen the Øer, som hører til vort Rige Danmark, och ligger udi Westerhoff. Thersom nogen heremodt gjør, och udi nogen Maade ødelægger, eller omkommer fornefte Marhallm, Hvideriisz, Seener, Klittethag, Hiellme, Slie eller Thorne, paa nogen the Steder forskreffvit staar, tha skall then, thet gjør, eller hiembler andre thet at

giøre, straffis som Tiuf uden ald Naade oc thertill være pligtig att oprette ald then Skade, som theraf kommer. Findes oc samme Marhallm (osv., som ovenfor), som er groet paa forskrefne Steder, huoss nogen, tha skal then, thet huos findes, være pligtig at staa therfore til Rette, som for andre stolne Koste, och skall thet være hver Mand frit fore, ehvem thet vill, at cune tillthale then som slig Gierning giør, eller hiembær, eller findes huosz, ligesom en rett Sag vollder, oc then, som samme Delle och Tiltale forfølger, eller lader forforfølge, maa thage och opbære alt thet Sagefald, och Faldsmaal, som theraf falde kand, ligesom thet var hans egne Tienere sligt giort haffde, och skall ei ansees, hvis Bønder, eller Tienere thet er. Bliver och nogen meth slig Sag befunden, och thet kand hannem overbevises, tha skall hand epther then Dag ikke maa staa for fulde, enthen udi Lovg, Tovg eller Vidnesbyrd, førend han fanger vor Opreisning. Den skall alle vore Fogether, Embedsmænd, meenige Adelen, Borgmester oc Raadt udi fornefte vort Land Nørre Jylland være pligtig till at have god flittig Opseende, at thette vort alvorlige Forbudt udi alle sine Ordt, Puncter, och Artikle wiid Macht holdis, och att ingen ehvem thet helst er eller dære kand sees igiennem Fingre, under vor høyeste Straf og Unaade.

Datum Friderichsborg 29. Okt. 1570.

Friedrich«.

Som det ses, havde allerede Frederik den Andens Fader udstedt strenge Breve og Forbud mod Klittens Ødelæggelse, uden at nogen agtede derpaa; ligesaa gik det ovennævnte Forbud. Dels var det saa strengt, at det ikke kunde overholdes, dels var der ingen til at

paase Overholdelsen. Amtmændene og Borgmestrene kunde ikke til Stadighed færdes i Klitterne, og bortset herfra kunde man ikke med Billighed forlange, at Almuen skulde straffes for Tyveri for at oprykke en Smule Marehalm og Klittag, maaske ovenikøbet paa deres egen Ejendom. Alt blev derfor ogsaa, som det havde været.

At Bønderne — alt som Sandflugten ødelagde deres Jorder — ikke kunde bære de samme Udgifter som forhen, er indlysende. Der blev derfor af og til nedsat Kommissioner, som undersøgte Forholdene paa Stedet og ansatte formindsket Hartkorn.

De første Foranstaltninger til direkte Dæmpning af Sandflugten blev først truffene 1792. I Følge J. P. Bangs »De nord- og vestjydske Klitters Beplantning« berejste Professor Viborg 1786 Kysten. Han indgav 1792 sin Betænkning (den Mand maa have givet sig god Tid), der den 19. September førte til en Forordning om, hvorledes der skulde forholdes med Sandflugtstrækningernes Udskiftning, Dæmpning, Antagelse af Klitfogder osv. Arbejdet skulde udføres som Naturalpræstationer af Kystens Beboere.

Det var egentlig først henimod Aaret 1800, at der blev taget mere alvorlig fat paa Sandflugtens Dæmpning. Der blev med betydelige Bekostninger indsamlet Vipper af Marehalm og Klittag inde ved Randbøl i Midtjylland og transporteret til Klitten, hvor det blev saaet udover Klitterne. Der blev bygget Risgærder til Standsning af Flyvesandet og tilsidst paabegyndt Tagplantning.

Den 26. Marts 1852 arbejdede Klitvæsenet sig frem til Statshjælp og fik sine Bestillingsmænd lønnede af Staten, men under Amtmændenes Overledelse. Først ved Lov af 27. September 1867 blev Overledelsen af Sandflugtstrækningerne lagt i en Klitinspektørs Haand.

I ældre Tider arbejdedes der ofte med en meget betydelig Arbejdsstyrke, endog op til flere Hundrede Mand. At det undertiden har knebet for Sandflugtskommisærerne at holde Orden paa en saadan Styrke, fremgaar af en Skrivelse i Rigsarkivet fra Kommisær Petersen, der foreslaar Anskaffelse af Uniform, idet han mener, at en saadan har ikke ringe »Indflydelse paa den ringeste Klasse af Bondestanden«.

Ogsaa disse nyere Dæmpningsmaader var ofte Grund til mange Klager og Misfornøjelse. E. Dalgas omtaler dette i sin Beskrivelse af Ribø Amt 1830, hvor han giver os et Indblik i Amtets Udseende paa den Tid.

»De Lande eller Strækninger af Flyvesand, som findes i den nordøstlige Side af Amtet, ere i det hele ubetydelige og for længe siden saaledes dæmpede, at videre Opsyn med dem maaske er uforment. Af betydeligere Omfang og ulige større Interesse ere Klitterne, som ved den nordvestlige Kyst af Amtet slutte den Kjæde af Sandbjerger, der strækker sig langs Jyllands Vestkyst. Fra Blaabjerg i Henne Sogn ser man, saa langt Øjet rækker mod Nord og Syd, nøgne, vilde Bjerger, bærende Præget af den frygtelige Ensomhed.

Saa vidt Forf. har kunnet erfare, have ingen betydelige Oversandinger fundet Sted i de sidste 100 Aar, og naar man tager Hensyn til, at de til Sandflugtens Dæmpning trufne Foranstaltninger ere af et meget yngre Aarstal, synes Nogles Mening, at man har anset Tingen vigtigere end den i Virkeligheden er, ikke at være ganske uden Grund. Der er derfor dem, der tro, at Arbejdet i Klitterne meget vel kunde indskrænkes. Denne Indskrænkning vilde være saa meget mere at billige, som man, støttet paa de forrige Tidens Erfaring, nok kan antage, at Sandflugten, overladt til

sig selv, højest kunde ødelægge de Byer, som ligge Kysten paa 1 eller 2 Mil nær, og at altsaa de udenfor denne Linie liggende Beboere altsaa aldeles ingen Nytte have eller nogensinde kunne have af det Arbejde, de forrette. Ubilligt er det udentvivil at paalægge den ene Borger en Forpligtigelse for at sikre den andens Existens. Den Byrde, at møde et Par Gange om Aaret 3—4 Mil fra Hjemmet for flere Dage i Rad at arbejde med Heste og Folk, er ikke saa ubetydelig, som man har ladet den gjælde for. I al Fald menes, at Sandflugtskommissionen meget vel kunde undværes og Opsynet med Klitterne besørges af Herredsfogeden; ligesom at Arbejdet kunde bortliciteres til øvede Folk, og Staten saaledes 1) faa nogle tærende Lemmer mindre at underholde, 2) de hyppige Klager over maadelig forrettet Arbejde undgaas.«

Medens Dalgas saaledes ser paa den praktiske Side af Sagen, opholder St. St. Blicher sig ved den romantiske Side i sin Skildring af Klitterne mellem Lønne og Skallingen. Han skriver fra Blaabjærg:

»Paa denne Kæmpehøj gives en Udsigt — en Omsigt, der var en Malermesters Pensel fuldkommen værdig, det kunde blive et Panorama, der var værd at tale om: trindtom forneden det gule Sandhav med dets ubevægelige Bølger, der mod Syden og Norden strækker sig saa langt som Øjet naar: mod Vesten Storhavet med sine evigt urolige Vover; mod Østen, paa hin Side Ørkenen, en mørk Stribe af det opdyrkede og beboede Land. En stor Indsø, noget borte i Syden, med en Kirke, en Mølle og nogle Huse paa sine Bredder formilder det dødningagtige i dette store melankolske Naturmaleri, paa hvis ligblege Grund de vidtadsprede mørke Pletter bringer os snarere i Tanker om Skibsvrag og Ligkister end om

Huse —. Tanker! ja mange Tanker, nye Tanker, dybe Tanker gjennemløber Sjælen paa denne Sandhavets Kæmpegrav. Ogsaa Dødstanken kommer ukaldet, du kan ikke holde den ude. Alle disse talløse Sandbakker! kommer de dig ikke for som Gravtuer? synes dig ikke hele dette stille, livløse Klitland at være en uhyre Kirkegaard, hvor selve Væxtlivet er uopvækkeligt begravet? Intet Korn, intet Græs til Føde for Mennesker og Dyr. Ingen Blomster til at kvæge dit matte Øje! kun hist og her en Hippophae Rhamnoides — Ørkenens Cyres — med sine bleggrønne Blade, sine hvasse Torne, sine lig-gule bittersure Frugter.«

Ogsaa Befolkningens Liv skildrer han i romantiske Farver i sin Beskrivelse af Klitterne.

»Det er et mærkeligt Folkefærd, disse Vestkystens Amphibier, der leve i Sandet og af Vandet. En Klitboes Aasyn har for mig — noget ikke mørkt, men mørkagtigt, noget ikke haardt, men hærdet, noget ikke koldt, men køligt, noget, just ikke stivt, men lidet bevægeligt. Jeg kunde ligne hans Ansigt med en Ager, som Havgusen har sveden og fortørret. Paa hans som paa hans Hustrus Kinder finde vi hverken Roser eller Lillier; endnu mindre finde vi Spor af heftige Lidenskaber, koldt Mod, rolig Hengivenhed, ubøjelig Standhaftighed; dette er Præget, hvormed idelig Møje og idelig Fare har stemplet Havgassens mandige Aasyn.

Et, vist ikke vanhældende Træk i disse Strandboers Karakter, er deres, jeg kan ikke sige Kydskhed, thi derved forudsættes Fristelse og Kamp — men Afholdenhed; man kalde det nu Kulde, Flegma, eller hvad som helst andet. Vedligeholdelsen af vort Art er ikke saa meget Naturdrift, som Pligt og Vedtægt. Jeg vil oplyse det med en Kjendsgjerning, der er mig berettet af agtvær-

dige Præstemænd, som i lang Aarrække har lært disse deres Sognebørn fuldelig at kjende. Jeg hører ikke til de Lettroende, men jeg betvivler ingenlunde, hvad jeg nu drister mig til at fremføre. Fiskeriet udgjør Beboernes fornemste Næringsmiddel. Det øves For- og Efteraar; og de mere velhavende Baadejere hyre for hele Fisketiden af de mindre formuende, saavel til Donten paa Havet, som til den paa Landet. Den sidste overlades til Kvinderne, og bestaar i: at lave Mad til de fra Havet hjemkomne, at rense de fangede Fisk og at sætte Maddingen (Esen) paa Krogene, af hvilken sidste Bestilling de benævnes »Espiger«, hvad enten de ere gifte eller ej. Saa mange Fiskere, saa mange Espiger, og hver Fisker hyrer sin. I en for Havet betryggende Sanddal staar nu et Baadeselskabs interimistiske Trævaaning: »Bohjen«, hvor enhver Fisker deler — Seng med sin Espige — hvad enten han eller hun ere ugifte eller i Ægtestand med andre. Forskrækkes ikke, du Kydske! smil ikke, du Ukydske! Overtrædelse af det sjette Bud betragtes her som et sjældent og forargeligt Særsyn. Hvo der ikke kan se et fuldt Glas uden at drikke, eller en smuk Kvinde uden at begjære hende, — han raabe her længe nok paa »Følesløshed«. Jeg kalder det Haardførhed. Og der er noget urimeligt i, at disse stærke afhærdede Naturer ikke lige saa vel skulle kunne beherske den ene Naturdrift, som den anden? De, der uden at vride sig eller klynke, udstaa Kuld, Væde, Slid og Søvnløshed paa det grumme Hav, stundom fra en Dag til en anden — hvorfor skulle de være Vellystens Slaver? Vellyst er Svaghed.«

Sandflugtsstrækningen grupperer sig hovedsagelig paa Kysten fra Nyminde til Skallingen og i den nordligste og østlige Del af Amtet. Disse sidste Sandflugter er

fremkommet ved Blottelse af Jordlaget, medens den første udelukkende hidrører af Sand fra Havet.

Slaugs Herred.

Saaledes var der i 1792 en Sandflugtsstrækning syd for *Vorbasse By*, som strakte sig over 3 Mænds Hede-lodder samt over Skoleholderens Lod. Denne Sande havde gjort en Del Skade; men der blev ved det Syn, der den 24. Juni 1792 blev foretaget over den af Professor Viborg, der den Gang stod i Spidsen for Sandflugtskommissionen, truffet Foranstaltninger til Sandflugtens Dæmpning. Der blev opkastet et Dige omkring Sandene, der var 6—700 Favne langt; det var saa Meningen, at det tilblæsende Sand skulde standse ved dette Dige, og naar det var naaet Digets Højde skulde der plantes Klittag i Sandet, som skulde forhindre dette i at blæse videre over Diget. Der blev endvidere brugt 67 Stkr. Egepæle til Skæl omkring Sandflugtsstrækningen. Ved denne, ganske vist temmelig kostbare Foranstaltning, lykkedes det at faa Sandflugten dæmpet, saaledes at der ikke mere hørtes Klager desangaaende derfra Sognet.

En noget større Sandflugt fandtes i 1792 ved *Bindeballe By*, navnlig vest og syd for Byen. Det var dog ikke en sammenhængende Sandflugtsstrækning, men den bestod mest af Huller og Fordybninger med mellemliggende Hedestykker og sammengroede Sand-Arealer. Ved denne Strækning blev anvendt en nogen anden Fremgangsmaade, idet der blev opført et Risgærde deromkring, som blev stoppet og tættet med Lyng, endvidere blev det paalagt Beboerne at dække en Vej, som gik igennem Sandflugtsstrækningen, med Mos, for at den ikke skulde blæse op. Professor Viborg mente,

at Sandflugten ved disse Foranstaltninger kunde blive saaledes »helbredet«, at den om faa Aar kunde overlades Beboerne til egen Omsorg for Eftertiden.

Der blev anskaffet 6 Egepæle til at betegne Fredningslinien samt antaget en Klitfoged til Sandenes Bevogtning.

Fitting Sandflugt var beliggende omtrent ved Vorbasse og Slaug Mark og strakte sig næsten op norden for Byen. I Modsætning til de tidligere Sandflugter, der var opstaaet ved, at Vinden havde oprevet en gammel Agermark, er denne Sandflugt opstaaet ved Hedebrande. Professor Viborg skriver herom:

»Byens Beboere har set paa dens Tiltagelse og Udbredelse i mange Aar, efter hidtil brugelig Maade, uden at bekymre sig videre om den, indtil nu det ikke mere staar i deres Magt at dæmpe den. Endel gode Græsnings-Hede og Markjorder har den alt ødelagt. Byen er udskiftet til Fællesskabet, og 2 Mænd, Iver Skiøde og Søren Madsen, som har faaet Sandflugten i deres Lodder, kan ikke taale at give mere til Pris, de ønskede derfor Sandene lagt under Dæmpning.

De laveste Sandkanter, hvorpaa Vinden har saa megen Magt at bryde paa, vil nedstyrtes, Hjelme vil plantes og et Dige for Sandene Sydøst, østre og nordre Ende vil sættes, omtrent 300 Favne, for at møde den fremtrængende Sand, og i sin Tid at kunne plante langs med dette Dige, for her at danne en Klitte, der kunne standse det tilbageblæsende Sand. Hertil ville udfordres:

- a) 8 Stkr. Ege-Pæle,
- b) bekostes 250—300 Fv. Dige, og
- c) Antagelse af 1 Klitfoged.«

Græne Sandflugt eller Sandflugten paa Trollelund Mark. Denne Sandflugt er ældre end de andre og saa gammel, at Viborg betegner den som allerede »udraset«.

Meningen er vel nok den, at Sandet er blæst bort ned til den fastere Undergrund, og derfor ikke mere kan gøre nogen nævneværdig Skade. Der blev derfor heller ikke gjort noget videre undtagen at antage en Klitfoged til 4 Rdl. om Aaret, der skulde paase Fredningens Overholdelse.

Om Sandflugten i Leuflund skriver Viborg:

»*Leuflund* Sandflugt, eller Sandet paa Leuflund Hede, Sønden for Agermarken. Denne Sande er opkommet formedelst Hedebrande, der har begyndt paa Toppen af nogle Høje, og for alle Vinde ført Sand, derfor er den overordentlig farlig. Den bør uopholdelig hjælpes, dels ved at beplante de Sandfordybninger, der allerede er bortblæst og udhulede med Hælme og give disse Læ ved at trække nogle Rader over Sandene af Tørv, fra Sønden til Nord, samt endelig ved at nedstyrte og blotte opstaaende Sandkanter, da nogle faa Aars Fred sikkert vil læge den begyndende Skade.«

Øster Horne Herred.

Heri Herredet findes ogsaa kun ubetydelig Sandflugt, nærmest omkring *Ølgod*. Her blev anvendt en anden Dæmpningsmaade, der først i de sidste Aar har været brugt i Klitterne, nemlig Lyng-Tørv. Viborg oplyser ogsaa da, at her dels er fuldt af Stene, der holder paa Sandet, samt at dette blæser helt ned til Ahlen, og der saaledes ikke kan ske større Ulykker.

I *Vogenslund* By i Ølgod Sogn, fandtes der i 1792 en temmelig stor Sande, der blev udhulet indvendigt af Vinden og udbredte sig meget mod Øst og Sydvest. Ogsaa hertil blev anvendt Hedetørv, og der mentes, at naar dette sattes i Værk, en Vogn med to voxne Folk,

hvoraf den ene kørende, kunde bestride 10 Læs grave, paalæssede og kørt op paa behørigt Sted. Læsset var paa 40 Stkr., og disse skulde beklæde 14—16 □ Favne. Tørvene skulde tages paa Bymændenes Hede-lodder, lige meget paa hver.

Gjording Herred.

I *Vilslev* laa i Aaret 1638 to store Sandbjerger, som gjorde megen Skade, ligeledes laa der dengang øst for Jedsted nogle Sandbjerger, men senere er intet at finde herom, hverken i Kommissionsforretningerne eller andet Sted, saa denne Sandflugt maa være dæmpet af sig selv.

Ole Worm omtaler 1638, at der i *Darum* Sogn er tvende Moser, Sønder- og Nørre-Mose, som i fordums Tid var besat med Fyrre- og Grantrær; men blev afbrændt formedelst Røvere, der havde deres Tilhold der, men at der endnu findes Rødder af disse Trær.

V. Horn Herred.

Lønne Sogn. Byen omtales allerede i 1340 og synes at betyde et helligt Sted, Offersted, Tempel af Lønnetræ.

1392 nævnes en Væbner Peder Jensen af Lønnigh. Han var af den udbredte Familie Lange, og maa have beboet en større Gaard i Sognet. 1519 klagedes over Mangel paa Indtægter til Kirken. Dette er det første Tegn paa, at Sandflugten er begyndt at gøre Skade i Sognet, selv om det ikke udtrykkelig omtales.

I Lehneregnskabet 1581—82 nævnes Huge Fiskerleje og Thip Fiskerleje, hvor der laa 9 Skibe, det sidst-nævnte Fiskerleje laa vist ogsaa i Lønne Sogn, nordligt udfor Tipperne.

1634 indtraf en stor Vandflod, der havde efterskyllet Ager og Mark, ladende meget Sand efter sig, »saa at de

førstnævnte deres Agre ikke kan saa eller gjøre sig nyttig, som de skal, dem til stor Skade og Afbræk, tilmed er i samme Flod en stor Del af deres Fæ og Kvæg druknet og omkommet.«

Der mentes, at Lønne Kirke er opført i det 15. Aarhundrede, men at den et Par Gange tidligere skal være flyttet for Sandflugt.

I Indberetninger til Ole Worm 1639 fortælles, at mellem Præstegaarden og Kirken var et Vandsted, kaldet Grundvand, nu Kirkeflod, og straks sydøst derfor en Sø, Krag sø.

I 1649 blev Lønne Sø aldeles overløben og ødelagt af Havsand og Vand. Allerede paa dette Tidspunkt var altsaa Sandflugten naaet ind til Lønne By, saa at de der liggende Klitter kan siges at være 250 Aar gamle. To Aar efter, 1651, omtales det, at Lønne Sogn bliver mere og mere efterlagt og ødelagt af den skadelige Løbesand, saa at Agermarken og Engen næsten er fordærvet. Paa dette Tidspunkt kan man rimeligvis antage, at største Delen af Sognet allerede er ødelagt; der var den Gang 10 Gaarde og 16 Huse i Lønne By og 95 Td. Hartkorn, medens Sognet nu har 55 Td. Hartkorn.

I Markbogen for Lønne Sogn af $16\frac{1}{8}$ 1683 gives der en udførlig Skildring af Tilstanden paa den Tid i Sognet.

Der skrives her: »Lønne Sogn lider Aar efter Aar stor Skade af Flyvesand, som ødelægger baade Ager og Eng. Naar det stormer, vorder den saa høj, at den overgaar baade Ager og Eng, og om det saa træffer, at den udi Høstens Tid saaledes opvoxer, borttager den da baade Korn og Hø. Og allermest udi Lønne By paa dens Marker lider den største Skade af Sandet.

Lønbjerggaard, hertil hører 1 Boel, der af Flyvesand for nogle Aar siden ganske er ødelagt og overflydt, saa der hvor Byggestedet var beliggende, ligger nu et stort Sandbjerg.

Lønbjerggaard har været beboet af Jens Olsen og Christen Jensen. Til samme Gaard er en Del Agerjord, som ligger mellem Nør-Klint, Haalds Klint og søndre Klint. Denne Gaard beboes af ingen, eftersom Flyvesand anfanger den at overlægge. Om faa Aar bliver ovennævnte Agre af Flyvesand ganske fordærvet og overfyldt, men er endnu tjenlig til at saa 1 Aar med Rug, Hvile i 3 Aar.«

Hvor Lønbjerggaard har ligget, er vanskeligt at sige med Bestemthed, rimeligvis er det paa det Sted, hvor nu Tørvedal Sande ligger. I Markbogen for 1687 nævnes slet ikke noget om Lønbjerggaard, som vel sagtens paa det Tidspunkt helt har været ødelagt. Der skrives her: »Lønneby og efterskrevne Steder have deres Jord i Flugt med hinanden, saa ingen Marker er der imellem, hvorfor ogsaa i en Forretning opføres og beskrives. Lønne Sogn er beliggende næst ved Vesterhavet. Dens Agerjord, som ligger mest langs med Klitsiden, lider stor Skade af Sand, saa mange Steder er ganske fordærvet og vorder fordærvede, det er at befrygte, at Kirken, som ligger fast et Bøsseskud fra den store Sandklitte, som er snart bleven saa høj som Kirken, om ikke højere, inden kort Tid skal flyttes, da Folkene søger deres Ernæring fra Havet, saasom de ikke mere kunne avle, hvad de behøver til deres Ernæring saaledes af Rug kan største Delen saa lidet eller intet af. Deres Engbund, som falder i Lønnestak, haver og Skade af Sandene, saa endnu siden Taxeringen, har den lidt Skade paa mange Læs Hø saa er der afkortet, og

formedelst den ringe Kvalitet deraf er 16 Læs Hø sat lig med 1 Td. haardt Korn, som ingen anden Steds gjort er. Deres Græsning falder mest i Klitten mellem Bjergene. Ildebrand have de af Klittjørn nogenledes til Fornødenhed.«

Af denne Beskrivelse fremgaar det, at Klitternes Udbredelse dengang var som den Dag i Dag. Udseendet var jo nok lidt anderledes, de var hvide og utæmmede, ødelagde Marker og Enge; Sandet var allerede dengang naaet Lønne Stak, som endnu danner Grænsen for Klitterne mod Øst. Rimeligvis er det den lille Nebel Bæk, som er Skyld i, at Sandflugten ikke er naaet længere øst paa, end den er. Længere syd paa er det den lille Hedbøl Bæk, der har standset Sandflugten, idet den den Gang var langt større end nu. I det hele taget har smaa Bække og Vandløb stedse haft stor Betydning som Dæmper for Sandflugt baade i dette og andre Amter.

Lønne Sogns Klitter maa nærmest paa den Tid tænkes at have en nogen lignende Beliggenhed som nu; naar Græsningen var mellem Bjergene ligesom i vore Dage, maa der altsaa have været Hedestrækninger mellem Klitterne, hvorpaa Faar og Kreaturer kunde faa Føden. Et er i alt Fald sikkert: det er paa et meget tidligt Tidspunkt, at Lønne Sogn blev ødelagt af Sandflugt, tidligere end noget andet Sogn i Landet. At Klittjørn, som maa have været tilstede i store Mængder, naar den kunde give hele Sognets Beboere Brændsel til Fornødenhed, blev hugget om, gjorde ikke Klitters Tilstand bedre.

Der nævnes i Aaret 1690 tre Gaarde i Lønnestak, »Stakgaardene«, 1718 kaldes det »Stack By«, 1801 nævnes det Lønnestak. Lønnehede nævnes først i Dansk

Atlas 1768. Kragelund og Vesterlund er nye Byer. Vest for Lønne skal i gamle Dage have ligget en stor By, fra hvilken der kunde komme 25 Vogne til Bryllup. Det maa have været i en meget tidlig Tid, denne By har eksisteret, siden intet Navn nævnes paa den noget Steds; men det er meget karakteristisk for Befolkningen, at Antallet af Vogne bliver husket og gengivet fra Slægt til Slægt, efter at Navnet paa Byen forlængst er gaaet i Glemmebogen. Endnu den Dag i Dag er Antallet af Vogne til et Bryllup det, der mest tales om og huskes længst i Vestjylland.

Nymindgab omtales intet Steds før i 1824, da der omtales en stor Vandflod, der borttog Toldboligen og ved samme Lejlighed blottede en Del Pløjeland. Det maa rimeligvis have været i en meget tidlig Tid, dette Pløjeland har været brugt, siden der ikke i Markbøgerne, der ellers beskriver de enkelte Steder meget detailleret, findes noget om Agerbrug ved Nymindgab.

1748 andrager Borgmester Jakob Krag, der havde købt Lønne Kirke, om at nedlægge 5 Fag af den og deraf opføre et Vaabenhus, da den var 24 Fag, og altsaa mere end stor nok, eftersom Sognet Aar for Aar var forringet af Sandflugt.

Af dette Andragende kan man se, hvor mange Beboere der tidligere har været i Sognet, idet Kirken var for stor i Forhold til Befolkningen.

Mærkeligt nok hører vi intet om Foranstaltninger mod Sandflugten i Lønne Sogn førend 1739, uagtet man skulde tro, at der højlig trængtes til saadanne. Først dette Aar udsteder Ejeren af Hennegaard i Henne Sogn følgende Bekendtgørelse:

- 1) »Ingen af Lønne eller Haustrup Byes Beboere, til-lades enten hemmelig eller aabenbare, nogen uved-

kommende Sogns Beboere, at bruge nogen Slags Brændsel, Lyng eller Tørv af Heden, enten udi Haustrup eller Lønne Klinter fra Hennegaards Ene-mærker paa den søndre og til Nymindegab paa den nørre Side.

- 2) Ingen maa enten selv eller med andre understaa sig imod Loven, at slaa Helme, enten til deres Kreaturer eller for at tække med, uden højeste Straf efter Loven.
  - 3) Skal Lønne Sogns Beboere efterdags nyde fællig Lyngslet og Fægang udi Haustrup og Lønne Klinter.
- Hennegaard, den 29. December 1739.

Teilmann.«

Det hele Teilmann gør, er i Grunden at befale Beboerne at holde sig Loven efterrettelig; denne blev her lige saa lidt som andet Steds fulgt. Man kan nok tænke sig, hvorledes Klitterne maatte komme til at se ud, naar ogsaa udensogns Beboere uden videre hentede deres Lyng og Tørv i Klitterne i Lønne Sogn.

Det var ikke alene Klittjønnen, der saa udmærket egner sig til at binde Sandet med, der bortførtes som Brændsel, men Klittaget og Marhalmen blev slaaet og anvendt til Fodring af Kreaturerne og til at tække med. Da der intet Rug avledes i Sognet, kan man tænke sig, hvilke Kvantiteter af Tag, der blev taget i Klitterne alene til at tække Husene med, saa det var meget naturligt, at der blev ved at være Sandflugt i Lønne Sogn, og denne Plyndring af Klitternes Bindemidler fandt Sted trods strænge Forbud.

Den 25. August 1749 udstedte Kongen Forbud mod, at Kreaturerne maatte gaa i Klitterne uden Bevogtning, og det paabødes Ejeren af Schrumsager og Hennegaard

at have Inspektion med Sandene i Henne, Lønne og Nebel Sogne. Denne Bestilling skulde gaa i Arv til de forskellige Ejere af disse Gaarde. Kongens Brev til Stokholm paa Hennegaard var saalydende:

Vor synderlige Bevaagenhed tilforn. Som os allerunderdanigst er foredraget, hvorledes Flyvesandene udi Vester Herred, under Riberhus Amt, udi vor Provins Jylland, paa adskillige Steder mere og mere forøges sig til Skade paa de der omboendes Jorder, saavel som at Beboerne udi Aal, Ho og Oxby Sogne, omendskjøndt de efter Allernaadigste Befaling af 4. Oktober 1723 har været tilholden om at arbejde paa Sandenes Dæmpelse i bemeldte Sogne, dog ikke saadant har kunnet overkomme, fordi de tillige med andre efter Allernaadigst Befaling af 2. December 1720, maatte forrette deslige Arbejde ved den langt fra liggende Sønder Borchs Marsk under Lundenæs Amt, hvor det dog med Sanddæmninger nu skal være bragt saa vidt, at de under dette Amt sorterende Østre og Nørre Herreders Beboere, samme vel herefter allene kan besørge; saa give vi dog herved tilkjende, at vi Allernaadigst haver for godt befunden, bemeldte Vester Herreds Beboere for videre at arbejde paa Sandenes Dæmpelse udi Synder Bork Marsk, aldeles at fritage. Hvorimod det herved er Vores allernaadigste Villie og Befaling, at samtlige vore bemeldte Vester Herreds Beboere efterdags tilbørligen skal arbejde paa at dæmpe Flyve-Sandene der i Herredet og derfor Diger opkaste, saaledes: At Henne, Lønne, Nebel, Lydum, Lunde, Outrup og Qvang Sogne samt Meils og Frisvad Byer i Varde Sogn, gjøre en Dags Arbejde udi hver Foraar og ellers oftere, paa belejliger Tider om Aaret, end og i fornøden Fald med

Heste og Vogn ligesom Omstændighederne det fordre til at dæmpe Sandene saavel ved Haustrup By som andre Steder udi Henne, Lønne og Nebel Sogne, samt Orten By i Varde Sogn paa ligemaade at arbejde med Sandenes Dæmpelse udi bemeldte Aal, Ho og Oxby Sogne, ligesom og de Beboere paa hvis Grunde Sandbjergene findes, skal være pligtige at samle og at anskaffe saa meget Halm-Frø af Klitterne som til Sandbjergene at besaa, behøves. Dernæst ville vi Allernaadigst, at nuværende, og Efterkommende Ejere af Sædegaardene Schrumsager og Hennegaard, skal med bemeldte Sanddæmningsarbejde udi Henne, Lønne og Nebel Sogne have Inspektion, at samme behørigen vorder forrettet og continueret, saaledes som de dertil ville svare. Som det fornemmes, at Sandbjergene vorder beskadiget og Sandflugten forøges formedels Lodsejerne lade deres Kreaturer uden forsvarlig Bevogtning gaa i Sandklitterne, saa skal det herefter være alle og enhver forbuden, enten lade deres Kreaturer uden Bevogtning gaa i Sandklitterne, eller og dermed at komme paa de lave og løsrevne Sandflugt-Pladser under 10—20 Rbdlr. Straf, efter befindende Omstændigheder, Halvparten til Angiverne og den anden Halvpart til Sognets Fattige. Hvilken vor Allernaadigste Befaling Du til alle Vedkommendes Efterretning haver at bekjendtgjøre saa og derover alvorligen at holde; at samme i alle Maader Allernaadigst vorder efterlevet. Dermed sker vor Villie, befalende Dig Gud. Skrevet paa vort Slot Fredensborg den 25. Aug. 1749.

Under vor kgl. Haand og Segl
Friderich. R.

Der herskede paa den Tid Strid om, hvem der havde Græsningsret til Nørre Klint fra ældre Tid; Lønne Sogn paaberaabte sig, at det store Sejlløb, der fandtes mellem Sognene, udelukkede Bork Sogns Beboere fra Græsningsretten til Nørre Klint. Lønneboerne afgav i den Anledning følgende Erklæring, der blev attesteret af Stockholm paa Hennegaard:

I.

»Da Lønne Sogns Beboere i Vester Herred af os underskrevne har været begærede vores Oplysning og Attest angaaende om Sønderbork og Obling Beboere i Nørre Herred tilforn har haft nogen Rettighed til Fællig Exerutium udi Klinte, vestre og nordre Lønne beliggende, Lønne nordre Klinte kaldet. Saa har vi ikke villet nægte bemeldte Lønne Sogns Beboere vores sandfærdige Akkort og skal vi derom, dels som gamle Mænd og dels som bekjendte om Sønderborks og Oblingers, samt Lønne Sogns Rettigheder paa bemeldte Steder er vidende om, nemlig:

I gammel Tid, som endel af Mændene kan huske, var det naturlige Skjel et stort Sejldyb, der kom fra Fjorden Nord fra, og gik næsten lige i synder til Lønne. Denne Sejldyb, som gik ind mellem den store Bork Marsk og Lønne Klinte, var baade Amts-, Herreds- og Sogneskjæl, endog fra Arrilds Tid, hvorfor Synder Bork og Obling Beboerne paa den Tid ikke, om de endogsaa selv villet, kunde tilegne sig nogen Fællig i Lønne Klint, da disse Steder paa den Tid og anden Fællig vester ud for Bork, med hvad Enge, de ligesom andre havde i den store Bork Marsk, der som meldt ligger mellem Bork og Lønne Klinte;

og haver Bork og Obling Beboere næsten $\frac{1}{2}$ Mil, før de kunde komme til Lønne Klinte. Nu har Sandflugten i nogle Aar saaledes tiltaget, at bemeldte gamle Sejldyb er næsten ganske tillagt med Sand, at der ej kan mere gaa enten smaa eller store Skibe, ja er undertiden ganske tør. Sandflugten har og i den Tid paa østre Side af Sejldybet, sammendynget en Rad Sandbjerger i Bork Marsk, som nu kaldes Aner Bjerge, disse Sandbjerger indser vi at Borkerne og Oblingerne paa Grund af deres Ejendomme i Borch Marsk have Fællig udi, men vi hverken ved, eller troer, at Synder Borchs Beboere nu mere end tilforn kan have nogen Ret til Fællig i Lønne Nørre Klint, hvoraf de aldeles i forrige Tider og hvornaar vi kan mindes ved bemeldte Sejldyb, som da gjorde Skjælsmærke, var udelukket.

II.

At jeg underskrevne, som Ejer af Hennegaard ifølge Kgl. Reskript dat. 25. Aug. 1749, er pligtig at lade plante Helme for Sandflugten og iøvrigt med samme have Opsyn udi Klinerne for hele Lønne Sogns Nørre Klinte indtil et gammelt Sejldyb, der i fordums Tid har gaaet op af Fjorden imellem Klinten og Borch Marsk, bestandig har ladet plante Helme og mod Sandene der haft Opsyn, som Lønne Sogn tilhørende, det vorder herved efter Begjæring af nogle Lønne Sogns Beboere attesteret.

Hennegaard, d. 20. Feb. 1783.

Stokholm.«

Denne Erklæring imødegaas kun af Modparten med, at den paastaar, at der aldrig har gaaet store Skibe gennem dette Sejløb, hvis Eksistens vi saaledes er berettiget til at hævde. Kristen Hansen de Teilmann

til Skrumsagergaard har gjort et stort Arbejde til Sandflugtens Dæmpning i Lønne Sogn. Herom skriver Dr. Rambusch Side 201 i sin Bog om Ringkøbing Fjord.

Kristen Hansen de Teilmann til Skrumsagergaard siger i en Klage til Rentekammeret af ²³/₃ 1719, »at Sandet paa 5 aastid har ødelagt Mangfoldige Tusinde Skaar Eng, formedelst intet har været i Vejen, som kunde gøre Sandet nogen hinder eller Ophold. Da derimod én Dige kan stille saa meget Sand, som var mægtig at ruinere dend ganske mersk«. Den 3die Maj s. A. klager Teilmann atter til Rentekamret og foreslaar, at det paalægges Mændene i Øster- og Vester-Horne Herred (de var Lodsejere i Marsken) at gøre hver én Dags Arbejde i Sønder Bork Marsk med I. at opføre Diger for Sandflugten, II. at ompløje Engene øst for Digerne og III. grave et nyt Udløb for Marsken, hvilket altsammen bevilligedes. Den ²⁶/₃ 1720 indberetter Teilmann, at Grøften udi Marsken blev færdig 1719; den har sit Udløb i Obling Fjord (den kaldes nu Store Kast eller Faden Strøm), og mange 100 Engskifter, som i 16 Aar har staaet under Vand nu er tørre den ganske Sommer. Digerne var derimod ikke færdige, da Mandskabet ikke var mødt. Paabudene indskærpedes den ²⁵/₁₁ 1720, og Teilmann ansattes til Inspektør for Digerne ved Resolution af ²²/₁₀ 1720. Det maa formodes, at Teilmann vedblev med at rejse Diger mod Sandflugten, og at han naaede at standse denne, dog næppe saa meget ved sine Digeanlæg som ved Hjelmeplantning; thi Teilmann var saa vidt vides den første, der bragte denne Sanddæmpningsmethode i Anvendelse; hans Arbejder roses meget af Pontoppidan (Side 733—34), der siger, at Teilmann har frelst Marsken, og af Wiborg, der siger:

»dette Teilmanns Anlæg ses endnu som en stor Klit, der omgiver Marsken paa dens nordvestlige Kant.«

Stokholm paa Hennegaard ser ikke synderlig lyst paa Tingene i 1794, i hvilket Aar han andrager om, at Staten maa bekoste Udskiftningen, idet han mener, at Sandflugten aldrig fuldkommen kan blive standset. Han siger, at det er en »sand umulig Ting at tænke samme aldeles dæmpet, saa længe den har saa rige Kilder fra Nymindegabs Klitter«. Sognet bestod da af 23 Td. Hartkorn, og $\frac{2}{5}$ af Arealet var Klitter.

I Aaret 1804 faa vi den første nøjagtige Opmaaling af Sandene i Lønne Sogn. Der findes en Uendelighed af Navne, hvoraf mange endnu er bevarede.

Hovedfagsbjerge . . .	600	Alen langt og	330	Alen bred.
Svenningsbjerge . . .	500	— —	150	— —
Sønder Gøddal . . .	600	— —	100	— —
Nørre Nør-Klit	800	— —	600	— —
Seilbjerg Sande . . .	450	— —	300	— —
Nørre Gøddal	400	— —	?	
Havskaden	5500	— —		
Gødelsandene	2700	— —		
Havbjergene	9200	— —	nordre Ende 800	
		Al. bred, sydlige	1500	Al. bred.
Midtsandene	800	Alen langt og	340	Alen bred.
Boresandene	600	— —	400	— —
Brydebjerg Sande . .	950	— —	750	— —
Tørnebjerg	1200	— —	900	— —
Tørvedal	1800	— —	1800	— —
Krag Bjerge		— —	300	— —
Stak Bjerge	1100	— —	100	— —
Lønne Hede	2200	— —	300	— —

Kirkebjerg	2200	Alen langt	og	600	Alen bred.
Grønflod	1400	—	—	200	— —
Pugal Bjerger	3400	—	—	300	og 150

Enkelte af disse Navne er paa de nyere Generalstabskort forandret, saaledes Brydebjerg til Brudebjerg, Pugalbjerg til Pugelbjerg, Tørrebjerg til Tørvebjerg o. s. v. Forøvrigt viser en Sammenligning mellem Generalstabens nyeste Kort og Videnskabernes Selskabs Kort, at Klitternes Grundrids er det samme som i 1793, saa at Klitterne ikke har flyttet sig siden da, hvorfor Lønne Sogns Klitters Historie passende kan afsluttes med Aaret 1800.

Henne Sogn har ogsaa fra den aller ældste Tid været ødelagt af Sandflugt, der har trængt endog længere øst paa end i Lønne Sogn, nemlig helt øst for Hanstrup By, rimeligvis fordi her intet Vandløb har standset Sandflugten. Selv Blaabjerg, som er 200 Fod højt, har ikke lagt nogen Hindring i Vejen for Sandet, der netop her har trængt længst mod øst. Syd paa i Sognet derimod gaar Klitterne 2—3000 Alen ind i Landet og har ikke formaaet at overskride Henne Aa.

Hennegaard nævnes allerede 1145. 1298 omtales, at Biskoppen over Ribe Stift har betydelige Ejendomme i Henne Sogn. 1543 omtales, at Palle Bang »ej maa slaa, skyde eller skyde lade eller ellers i ingen Maade ødelægge noget Raavildt eller andet groft Vildt cum inhibition solita«. Dette kunde tyde paa, at der den Gang var Skov ved Hennegaard. Klitter omtales ikke endnu, men maa sikkert paa den Tid allerede have indtaget en stor Del af Sognet. Først i 1633 indberetter Biskoppen, at Præstegaarden endnu ingen Skade har lidt af Sandflugt; men at adskillige Steder i Sognet

var meget overløbet med Sand, og det tog daglig mere Overhaand, saa de Fattige ikke kan give deres Tiende, saa Kaldet daglig forringes.

Klinting menes at have sit Navn af Klyntorn, som betyder ved Klitterne og nævnes 1502 som Klentendh, 1639 Klintende, da var her kun 2 Gaarde.

1633 ved man altsaa, at Sandflugten rasede stærkt i Henne Sogn, idet den tog daglig Overhaand.

Hr. Poul Kristensen Skads klagede 1649 over sin Stilling. Han boede i en ringe Præstegaard, til hvilken der ikke kunde avles over 20 Læs Hø, hvorfor han med sligt ringe Høfang ikke kunde bruge Avlingen til Præstegaarden, med mindre noget mere Hø dertil kunde bekommes, hvorfor han havde faaet en Bonde til at afstaa nogle af Kongens Skovegne ved Lønne Sø, som aarlig skylder 1 Ørte Byg og ti Rakeler. 1647 var imidlertid samme Eng bleven ødelagt af Havsand, saa der intet kunde høstes eller avles, hvorfor han ansøgte med Lehnsmandens Attest at faa sin resterende Afgift eftergivet, hvilket tilstodes ham.

Heraf se vi altsaa, at Lønne Eng blev ødelagt i 1647, dette Aar maa altsaa have været et slemt Aar med Sandflugt, naar hele Engen kunde blive ødelagt paa en Gang.

Om *Gammeltoftsgaard* oplyser Markbogen 1661, at der er en liden Vaaning, hvis Jord bruges med 1 Kjærve Byg, 1 Kjærve Rug, Hvile 5 Aar.

Dette var den sædvanlige Driftsmaade af Jorden paa den Tid hele Sognet over. Der omtales samme Sted, at *Haustrup* By er meget fordærvet af Sand paa deres Engbjergning, men staar dog for sin fulde Landgilde, som ikke haves, hvorfor anmodes om Forlindring.

Der omtales endvidere:

Hennebjerg: 6 hele Gaarde, 2 halve Gaarde.

Staffe: 1 hel Gaard, 8 halve Gaarde.

Over Fidda: 6 halve Gaarde, 1 svarer halv Tiende.

Under Fidda.

Dyreby.

Hjulager.

Kløftgaard.

Hr. Kristen Poulsen Henne klagede 1680 til Kongen »at Præstegaardens Avling var ikke til at fede et Par Heste paa. Sognet var ganske forarmet og af Sand største Delen fordærvet«. Tienden var meget forringet og en hel By (Henne) var opbrudt og henlagt under Hennegaards Avling, hvorved mere end 18 Ørte Korn var mistet, hvorfor han søgte at faa Tienden af den nedbrudte By og et Stykke Eng ved Lønne nedre Sø, der har bortskyllet noget af det Sand, hvormed den før var bedækket.

Man ser af Præstens Klage, at Vandet atter har bortskyllet det Sand, som i 1647 var blæst i Lønne Sø, saa at den atter blev brugelig som Eng.

Tebeldgaard var 1662 to Gaarde, og da paa Ager og Eng fordærvet af Sandflugt.

I Markbogen for 1687 omtales Driften af Jorderne i Haustrup By saaledes: 1 Kjær Byg eller Boghvede, 2 Kjær Rug, Hvile i 5 Aar. Bestaar af Sand og ringe Muld, og Byen ligger næsten ved store Klitter, som beskadiger dens Mark med Sand.

Stavrø Bys Agerjord omtales i Markbogen som liggende ved Siden af Klitterne og lider stor Skade af Sand og er hel skarp, og Engen, som ligger ved Lønne, i lige Maade af Sand beskadiget. 20 Tdr. Udsæd berignes til 1 Td. Hartkorn.

Markbogen for 1683 meddeler om *Haustrup* By. Samtlige Bymænd klager over, at da meget Sand til Tider gjør stor Skade paa deres Marker, som vog er, og som ogsaa opflyder paa deres Engbund, som hvert Aar aftager, og da Vinden fra Havet fordærver dem deres Sæd, naar den staar i Dræ, saa det undertiden bliver ganske svang.

Præstegaardsmarken bestaar af Øster- og Vestermarken. Den østre Mark er en høj, skarp, hvid Sandmark, den vestre er noget bedre. Hvad Fiskeriet belanger, saa har Præsten vel Rettighed til at fiske i Søen; men fordi det ikke kan betale Umagen eller Bekostningen have hverken mine Formænd eller jeg brugt noget deraf undtagen en Ruse under Rolsø Bro, hvorved i Foraaret en ringe Del af Fisk kan bekommes. Lyngslet have vi ej heller meget af, og er saa slet, at vi ikke det allermindste til Ildebrand kan bekomme uden vi det henter $1\frac{1}{2}$ til 2 Mil vest herfra skal leje eller købe.

Hennegaard Hovedgaard, hvis Mark falder ved Klitsiderne, der bestaar næstendelen af idel vag Sand, bruges en Del med en Kjær Byg, 2 Kjære Rug, en Del med en Kjær Boghvede, en Kjær Rug, Hvile i 6 à 7 Aar. Ildebrand haves ej heller paa Gaardens egen Grund, men maa kjøbes en Mil borte. Saa det er en hel træl bunden Ejendom, foruden at Kornet af Vester Havet mange Aar saaledes beskadiges, at tit Udsæden ikke kan avles. Engbunden takseres til 42 Læs daarligt og $2\frac{1}{2}$ Læs godt Hø, 28 Læs middel Hø, 20 Høveders middel Græsning.

Hennegaard Mølle kan undertiden ikke male formedelst Tørke om Sommeren og tør Frost om Vinteren og befindes at Bagstrømmen er efterlagt med Sandflugt, som kan være til stor Hinder og Omkostning, da

den Tid efter anden skal gennemgaaes, om Møllen skal bruges.

Vest for Møllen ligger nogle smaa Stykker Jord, kaldet Tanetiers Mark, beliggende mellem Sandbankerne.

Der berettes saa intet om Sandflugten førend 1808. Haustrup Byes Sande anslaaes da til 1012 Td. Land.

— Hede — 912 — —

De enkelte Sandes Størrelse og Navne var følgende:
Haustrup:

Nørre Sandhede Bjerger	1700	Al.	lang,	300	Al.	bred
Havbjergene	400	—	—	2300	—	—
Langdalsbjerger	800	—	—	250	—	—
Vester Klint	1900	—	—	2600	—	—
Storsandene	1900	—	—	900	—	—
Klinting Bjerger	3000	—	—	1000	—	—
Blaabjerg (i Skællet)	125	—	—	50	—	—

Henne:

Tør Klinten	1200	—	—	1900	—	—
Byg-Krogs Bjerger	1500	—	—	800	—	—
Hennebjerg Sande	2900	—	—	800	—	—
Havbjerg	8300	—	—	2700	—	—

Kjærgaard:

Kjærgaard Sande	4500	—	—	2700	—	—
Bjergstrækn. syd for disse	4000	—	—	1200	—	—
do. do.	3800	—	—	1500	—	—
do. do.	3300	—	—	700	—	—
til Doverbjerg	1400	—	—	200	—	—

Havbjergene sønden for disse 1800 — — 900 — —

En Sammenligning med Generalstabens Kort viser, at en Del af Klitterne har forandret Beliggenhed.

Nørre Sandhede Bjerger, som Generalstaben kalder Sandhul Bjerger, er nu et Par hundrede Alen bredere end den Gang (1800).

Havbjergene har nu en ganske anderledes Bredde, henvend den dobbelte; men da det for en Del beror paa et Skøn, hvad man vil kalde Klit, kan man dog ikke sige, hvor meget Klitten er bredere nu end da. Den Gang regnede man rimeligvis kun de største og mest forrevne Klitter med til det egentlige Klitareal, medens Generalstaben rimeligvis har taget smaa opblæste Hedestykker med. Paa den anden Side er andre Klitter blevet kortere, saaledes gik den lange halvmaaneformige Klit, der ligger nord for Henne Mølle, lige op imod Vejen, i Aaret 1800 helt hen til Gjelbjerg, eller som Generalstaben kalder det Gejlberg, medens den nu kun strækker sig halvt saa langt.

Den 800 Alen lange Klitrække, der mellem Tutesbjerg og Graabjerg nu strækker sig i sydøstlig Retning eksisterede ikke paa Matrikuskortet for 1800. Derimod har den lange Klit, der strækker sig mellem Brombjerg og Tegnebjerg, nu akkurat samme Form som i 1800, kun at der mod Nord, tusinde Alen øst for Brombjerg, strækker sig et firkantet Parti, der nu betegnes som Agermark, men den Gang som Klit. Henne Aa havde i 1800 et meget bugtet Løb, der muligvis i Tiderne er blevet reguleret og rettet, den gik den Gang indtil 200 Alen syd for Gjelbjerg, medens den nu er 400 Alen fjernet derfra. Øst for Henne Mølle var i Aaret 1800 ingen Klitter, medens der nu findes en 20 Fod høj Klit langs Vejen, der førøvrigt har samme Beliggenhed nu som den Gang. Derimod var der da en ca. 150 Alen bred Arm af Fil Sø, der strakte sig helt ned til Henne Mølle, medens denne nu først har denne Bredde 1800 Alen længere mod Øst. Fil Sø havde en langt større Udstrækning for hundrede Aar siden end nu, den gik helt op imod Hennegaard, kun 300 Alen fra denne,

og Vestsiden gik fra Tegnebjerg til Østsiden af Gølling Bjerger, og fulgte den nuværende Landevej til Kjærgaard. Nu derimod gaar Grænsen 2000 Alen længere øst paa; den saakaldte Stammosehale og Petersholm er dannede ved Ophobning af Sand.

Bykrogbjergene har i de sidste hundrede Aar flyttet sig noget mod Øst, medens Havklitten er uforandret. Bykrogklit har ogsaa fuldstændig Karakter af en Vandreklit, halvmaaneformig og forholdsvis smal og høj, og har bevæget sig fremad ved at kaste Sandet fra Vindsiden op over Toppen og ned paa Læsiden. Den Slette, den har vandret henover, er saa flad, at man kunde tænke sig, at en uhyre Dampromle var gaaet hen over den og havde jævnet alt eller taget Ujævnhederne med sig. Saa udprægede Vandreklitter findes ikke i Sognet, om end Storesande har noget af samme Karakter; men da denne er beliggende ovenpaa det høje Blaabjerg fremtræder Grundridset ikke saa skarpt.

Aal Sogn

er det Sogn i Ribe Amt, hvor Klitterne har foretaget de længste Vandringer. Store Klit ligger saaledes over 15,000 Alen fra Vesterhavet. Grunden er den, at der intet Vandløb findes, der har formaaet at standse Klitternes Fremtrængen. Noget lignende kendes kun fra Hanherred i Thisted Amt, hvor Klitterne paa Svinkløv har vandret en Strækning af ikke mindre end 3 Mil.

O. Nielsen mener, at der i ældre Tid har været Forbindelse mellem Mus Sø, Lang Sø, Kalles Marsk og Ho Bugt. Hvis dette har været Tilfælde, maa Klitterne i Vrøgum og Storeklit være dannet af det Sandlag, som er blottet ved disse Søers Udtørring. Dette er der dog intet, der tyder paa, Bordrup Sande har en saa udpræget

Vandreklitform, saa at den kun kan være kommet fra Havet. Jeg er tilbøjelig til at tro, at Kalles Marsk er dannet ved, at Bordrup Sande har taget saa meget af Overfladen af Jorden med, at den bagved liggende Slette er blevet saa lav, at den stedse staar under Vand; og da der senere ikke er vandret Klitter over Sletten, er denne først lidt efter lidt blevet tildels tørlagt. Vest for Aal Kirke, der hvor Storeklit nu ligger, skal efter samme Forfatter have ligget en Skov, hvoraf der i vore Dage ved Sandflugt skal være kommet Egetræsstubber tilsyne.

Vest for Aal Sogn ud for Børsmose i Havet, siges forhen at have ligget Malt Sogn. Der skal have ligget en By med Navn Tudal udenfor Grærup, som nu er ødelagt af Sandflugt. Æsle Klit vest for Sort Sø, synes ogsaa at kunne tyde paa et ødelagt Bynavn.

I 1662 var Grærup 4 Gaarde,

— — Børsmose 5 —

— — Kjærgaard 2 — her holdtes Birketing 1572.

Samme Aar beretter Præsten til Aal, at han har »et fast ringe Sogn, og tre Byer er slet fordærvet af Sand.«

Sognets Hartkorn er nu 295 Td., men var da 323 Td.

Markskjel var tidligere en Gaard; Giese Brokkenhus solgte den og de to Gaarde i Oksbøl til Kongen 1580.

Vester Vrøgum var 1662 7 Gaarde, hvoraf 1 øde, 2 øde Boel og 3 Huse.

Øster Vrøgum 5 Gaarde, 1 Boel, 4 Huse. Disse Gaarde omtales allerede 1462.

I Fil Sø skal have ligget en Ø, kaldet Troldholm, der blev solgt til Hennegaard paa den Betingelse, at der svaredes 80 Læs Ildebrand.

I Markbogen for Aal Sogn 1687 skrives: »Vester Vrøgum, Ho Huse, Troldholm, Øster Vrøgum har ingen

Overdrev videre end som Lyng-Heden, som ligger østen og sønden for Byerne saa og i Sandklinterne, og visse Steder, som til Fællig udlægges, haver ingen Skov eller Gjærdsel, ingen Tørvemoser, men maa hjælpe dem med Lyng. Lommerager bestaar af hvid Flyvesand og drives: 2 Aar med Byg, 1 Aar Rug, Hvile i 4 Aar.«

Heraf kan man se, at Klitterne i Vrøgum havde samme Beliggenhed den Gang som nu.

I den Tid brugtes Diger og Saaning af Klittagfrø til at dæmpe Sandflugten med. Man kan vanskelig tænke sig, at disse Foranstaltninger kunde gøre stor Nytte i den Tids opblæste Klitter; ikke desto mindre blev disse Midler anvendte lige til 1777. Den 22. November dette Aar skriver Ejeren af Hesselmed, C. Hansen, til Inspektionen for Landvæsenskommissionen, at efter de Erfaringer, han har gjort, er saavel Diger som Saaning af Klittagfrø uden Nytte til Sandflugtens Dæmpning; men han foreslaar Plantning af Klittag. Det har i 20 Aar været anvendt i bemeldte Sogne, og Resultatet heraf er blevet, »at man nu saavidt er avanceret, at alle store og farlige Sande i bemeldte Sogne (Aal, Oxby og Ho) staar vel bedækket med Halm i god Grøde.»

Samme Aar fremkom Forslag til Klitternes Inddeling. Man maa heraf slutte, at C. Hansen paa egen Haand har gjort sine Erfaringer med Hensyn til Klittagplantning; men at de førnævnte Foranstaltninger skete efter Ordre af Landvæsenskommissionen.

I Aaret 1808 opgiver Sandflugtskommissionen Klitternes Størrelse i Grærup, Børsmose og Kjærgaard til 3293 Td. Land og Heden samme Steder til 2864 Tdr. Land.

De enkelte Klitters Størrelse angives saaledes: Kjærgaard Sande 4500 Alen lang og 2700 Alen bred. Bjærgstrækningen sønden for disse 3800 Al. lang, 1500 br.

Bjærgstrækningen sønden for disse	3300 Al. lang,	700 br.
do. Døverbjerg	1400 —	200 -
Havbjergene sønden for disse	1800 —	900 -

Rævebjerge, ikke, som Generalstaten kalder det, Revlsbjerge 2100 Al. lang og 700 Al. bred.

En Sammenligning mellem Generalstabens Kort over Aal Sogn fra 1876 og Matrikulkortene fra 1793 viser, at der er foregaaet nogle, om ikke betydelige Forandringer i Klitternes Udstrækning og Beliggenhed. Langs Skellet mellem Aal og Henne gaar nu en samlet om end smal Klitstrækning. Medens der i 1793 var lutter Hede mellem Hvidornbjerg og Gyllingbjergene, er her nu ogsaa en Klit, nemlig mellem Engdalsbjerg og Rævedalsbjerg. Den store Hedeslette, som nu findes mellem Rævebjerg og St. Lønklint, ikke Løvklit, var den Gang i Sandflugt. I den mellemliggende Tid er Sandet herfra altsaa blæst ud til Siderne, der er blevet højere, men forøvrigt har det samme Omrids som den Gang. Tudal Flaske var i 1799 2200 Alen lang og 350 Alen bred, medens den nu kun er 1600 Alen lang 300 Alen bred. Havklitten er altsaa vandret 500 Alen mod Øst siden da. Østsiden er uforandret, ligesom den Gang 1000 Alen for Vejen mellem Henne Mølle og Kjærgaard. Dødemandsbjerg laa i 1793 200 Alen inde i Heden, medens det nu ligger 200 Alen inde i Klitten, der altsaa har vandret 400 Alen mod Øst i de sidste 70 Aar. Vejen mellem Kjærgaard og Henne følger nu langs Sydsiden af Klitterne og danner disses Begrænsning, medens den 1793 gik i lige Retning 150 Alen syd for Klitten. Klitternes Østside har kun forandret sig lidt og maa altsaa have været godt tilgroet for 100 Aar siden. Fæborgsø var i 1793 en udpræget Sø, med skarp Begrænsning og laa lige øst for Klitten,

medens den nu ikke mere har Karakteren af Sø. Den store Slette, som nu ligger syd for Aalbæk, langs Havet, var den Gang betegnet som Klit. Mussø og Langsø var tidligere ved at gaa sammen, medens de nu er 600 Alen fjernede fra hinanden. Afløbet fra disse Søer, Aalbæk, har den samme Beliggenhed som i 1793, nemlig 200 Alen øst for Klitrækken, hvilket beviser, at Østsiden af Klitterne ogsaa paa dette Sted har været godt tilgroet i 70 Aar.

Med Hensyn til Klitterne i Vrøgum, saa har disse i de sidste 70 Aar ogsaa foretaget Vandringer og dermed forandret de mellem Klitterne liggende Heders og Agres Omrids. Lommerager var den Gang omtrent 1000 Alen længere end den nu er, Barnsø laa i 1793 kun 200 Alen fra Klitten, medens den nu er 600 Alen derfra, der er altsaa blæst Sand bort fra Klitternes Sydside, der har lejret sig længere øst paa, hvor Klitten nu gaar betydeligt længere ned mod Vejen mellem Vrøgum og Aal Kirke end den Gang.

Storeklits Østside har den samme Beliggenhed nu som for 70 Aar siden, men Vestsiden laa 800 Alen længere mod Vest end nu og gik mere ud i en lang Spids, der efterhaanden er blæst øst paa og højnet Klitten; men altsaa ikke er naaet helt over paa dens Østside. Alle de smaa Søer, der findes mellem Aal og Grærup, har samme Udstrækning som for 70 Aar siden. Stibjerg, vest for Hellesø, og Klitpartiet vest for Gaasesø er ikke afmærket paa Martrikuskortet og maa vel have været af ringere Udstrækning og Højde end nu.

Oxby Sogn.

O. Nielsen skriver, at der uden Tvivl ikke altid har været Klitter og Flyvesand i Sognet, og at man under-

tiden finder Træstubbe i Strandkanten og under Sandet. Oxby Sogn var til ved Midten af det 14. Aarhundrede og maa sikkert have været mere befolket end nu.

1791 omtales, at Ribe Domkirke ejede en Gaard i Vejrs og en i Ho og en Eng i Oxby. Ole Worm skriver, at »i 1638 ligger i Oxby en Høj, Capelhøj, hvor der fordem stod et Kapel, hvor Folk blev begravede, som endnu denne Dag kan ses, da der ligger mange Meneskeben, som af den grimme og forfærdelige Flod 1635, d. 11. Oktober, blev aabenbaret, idet Vandet skylkede Sandet bort. Ligeledes er der et lille Bjerg, kaldet Kirkebjerg. Ulfred Toft vest for Bordrup blev ødelagt.«

Hvidbjerg By er efterhaanden ødelagt af Havet. Hvor i Slutningen af forrige Aarhundrede laa 1 Gaard, er nu det dybe Hav, siden er den flyttet et Par Gange og ligger fra 1858 i Blaavand.

Oxby Kirke skal være flyttet flere Gange formedelst Vand og Sandflugt. 1717 blev den flyttet for Sandflugt, der foresloges en Plads vest for Æggebjerg, øst for Føltoft ved N.-Oxby, men de nordlige Sognemænd fandt sig forurettede herved. Beboerne af Vejrs vilde have den anlagt i Kalles-Marsk, vest for Sandbjergene, der da truede Kirken; endelig bestemtes en Plads lidt syd for dens daværende Plads, og det er vistnok der, at den nuværende Bygning er opført; endnu for mindre end 100 Aar siden maatte den udgraves af en Sanddyng.

Oxby deles i Sønder-, Midt-, Øster- og Nørre-Oxby. Her var 1662 20 Gaarde, 5½ Bol og 16 Huse. Tane 1 Hus. Hvidbjerg 5 Huse. Blaavand 4 Gaarde, 23 Huse. Vandflod 5 Gaarde, 4 Huse. *Vejrs* 10 Gaarde. *Mosevraa* 3½, hvoraf 1 øde, 4 Bol og 2 Huse. *Bordrup* 4 Gaarde, 2 Bol.

Omkring 1660 maa det antages, at der har været

mest Sandflugt i Oxby Sogn. Der findes fra den Tid en Indberetning om, at Sandet løber ind i deres Gaarde. Her var Klitterne altsaa ikke i den samme gode Tilstand som i Aal Sogn, det er i det hele taget kun faa Steder her i Landet, at man hører, at Sandet saa sent som i 1660 løber ind i Gaardene; noget lignende fandt Sted enkelte Steder i Hjørring Amt. Det er de store Vandreklitter, der her i Sognet har gjort saa stor Fortræd, idet de ikke har mødt nogen Hindring paa deres Vandring mod Øst. Bordrup Sande, der er 8000 Alen lang, er den største Vandreklit, der overhovedet findes her i Landet. Den har vandret 1 Mil mod Øst og har dannet den uhyre øde Strækning, der kaldes Kalsmarkshede. Den sydlige Del af Sognet er opfyldt af mindre Vandreklitter af forholdsvis ringe Højde, der har anrettet mere Skade, fordi Egnen her var bebygget fra ældre Tid, medens Bordrup Sande ikke har anrettet synderlig Skade paa Bygninger, idet den paa Grund af sin Størrelse rimeligvis har afskrækket Folk fra at tage Ophold i dens Nærhed.

Præsten skriver 1651: »Oxby Sogn er fuld af Vand fuld Jord beregnet fra Schøtstorp Vaad (ikke Skjødstrup) indtil søndre Side af Udibor (Hvidbjerg) beboes af nogle fattige Fiskere, der har faaet deres Eng fordærvet af Sand, og formedelst Fiskeriets daglige Afslag forarmes.«

Først i 1661 faar vi af Martrikulsbogen nærmere Besked om Sognets Tilstand. Om Oxby Sogn skrives: »Denne formeldte By er meget fordærvet af Sand, saa deres Engbjerring fordærves, dog staa de for deres fulde Landgilde, som ej haves.«

Til Martrikulen for 1661:

»*Wejrs*. Sognepræsten Hr. Michael kan paa Præstegaarden, han paaboer, saa Rug 7 Tdr., Byg 7 Tdr., Hø

26 Læs. Formedelst bemeldte Kalds Ringhed er ham til Underholdning af kgl. Majestæt givet en Anneksgaard, som findes udi Ho og Oxby Sogne, som fra Arrilds Tid har født hans Formand og hannem. Haver ellers ingen Aksidenser, uden det Ringe han nyder af Fiskerne bag Sandene ved Havet.

Til forbemeldte By er ingen Ret Ager-Mark som til andre Byer, at man kunde Navn give, Indtægter eller Vang; men enhver af forskrevne Mænd have snart al deres Jorder for sig selv adskildt og indlagt i Skifter og smaa Marker, uden en Del Steder, som ligger i Flæng med hinanden, saa derfor i Forretningen med Maal og Taxt Specialiter findes opført.

Boelshuse, Landgildehuse. Forbemeldte Byers Mænd ernærer sig ikke alene af deres Agre og Eng, men og af Fiskeri. 3 store Søer have de og inden deres Markskjæl beliggende, hvorudaf de have Fisk, som Gedder, Aborrer, Aal og Suderne, og i forbemeldte 3 Søer samler der sig en Strøm, som løber udi Vesterhavet. Tørvemose have de ingen af; men kunde til Lyngslet have det fornødne Lyng. Fædrift have de vesten og norden Byen, som bestaar udaf Lyng og Halm paa Sandbjergene og Græs paa Grønningerne.

1687. Wejrs By, beliggende i Klitterne, der bruges 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Rug, 1 Kjærv Havre, Hvile i 3—4 Aar, og de have nogen Næring af Fiskeriet fra Oxby, ikke des mindre, eftersom de ligger langt fra Havet, ungefær 1 Mils Vej, deres Jord er af Sand beskadiget, eragted samme Consideration forond, undtagen Nr. 5, hvis Jord er ringere end de andres, og derfor eragted allerværst.«

Da der kun er $\frac{1}{2}$ Mil fra Wejrs til Havet nu, er det

rimeligt, at Sandene har gaaet længere vest paa den gang, og det er ogsaa rimeligt, at det Sogn, der har ligget, hvor Havet nu ligger, ikke er forsvundet paa en Gang, men lidt efter lidt, og der endnu i 1660 fandtes Klitter der, hvor der nu er Hav.

Om Oxby skrives i Matrikulsbogen 1661:

»Deres Fædrift have de vesten og norden omkring iblandt Sandbakkerne, bestaar jmost af Lyng, Halm og nogle Græsflader. Sognet er et Sand og Vandtfuldt Sogn der omkring, hvorpaa Flyvesand gør stor Skade paa dens Agre Tid efter anden, da Sandet det flytter sig, saa at de have maattet flytte baade Hus og Gaard, saa vel som Kirken for nogle Aar siden.«

1687: »Oxby er en liden By, liggende ved Vesterhavet, bygget i Klitterne. Dens Agerjord er af Sand meget beskadiget og ofte saaledes forefindes, at den til Sæd er udygtig. Deres bedste Næring have de af Fiskeri.«

Som det ses heraf var der stærk Sandflugt i Oxby paa den Tid, idet Agrene stadig beskadiges, og Gaardene har været flyttede. Ogsaa Mosevraa, Boels-Huse og Skade-Huse led den Gang Skade af Sandflugt, hvilket beviser, at Bordrup Sande alt da havde sin nuværende Beliggenhed. Der skrives herom i Matrikulsbogen for 1687:

»*Borrup* By bestaar af nogle Vaaninger ved Klitsiderne, som have en ringe Del Næring af Fiskeri. Deres Agerjord er ikkun helt ringe, som er af Sanddyngerne beskadiget, bruges ellers med 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Rug, 1 Kjærv Havre, Hvile i 3 à 4 Aar.

Mosevraa, Bolse-Husse, Skade-Husse have ingen Tørveskær, men have Lyngslet imellem Sandbankerne. Deres Fædrift ligger vesten og syden Byen, bestaar udi

Lyngslet og nogle grønne Pletter iblandt høje Sandbanker.

Mosevraa By. Deres Jord bestaar af Sand, er lidet Muld paa, eragtes for skarp, undtagen Nr. 658, som eragtes for ond.

Øster Bredmosegaard have af Tørvemose intet; men kunde af Tørv og Lyngslet have en ringe Del udi deres Mark, og noget købe de i andre Sogne.

Til Tider have de stor Skade af Sandflugt, og lider ogsaa af den store Vandflod, der til Tider kan gøre stor Skade paa deres Marker og Eng. Deres Fædrift have de iblandt Sandbjergene.«

I 1661 omtales intet om, at Ø. Bredmose led Skade af Sandflugt; men i 1681 omtales, at den til Tider har stor Skade deraf. Det er rimeligvis nogle Sandklitter som ligger lige op mod Byen, der er kommet i Bevægelse.

Først i 1801 faa vi nøjagtige Oplysninger om de enkelte Klitters Størrelse.

Mosevraa: Niels Hansens Bjerge 1300 Alen langt og
700 Alen bred,

Gode Bjergene 1000 Alen langt og 300
Alen bred,

Store Borrup Sande 5700 Alen, nordre
Side 800 Alen, Midt-Bredde 1800
Alen.

Navnet er rimeligvis Borrup og ikke Bordrup, Udstrækningen passer til Dels endnu, saa at Klitten ikke har flyttet sig øst paa i de sidste hundrede Aar.

Bordrup: Bordrupbjergene 2200 Al. lang, 200 Al. bred,
Tavlebjergene 1400 — — 250 — —

Disse sidste er nu kun 4—500 Alen lange; men strakte sig paa Martrikulskortet helt hen til Bordrup

Sande, og er altsaa i den mellemliggende Tid blevet tilgroet med Lyng.

Vejrs: Højbjerge 900 Alen lange og 200 Alen brede,
 Sügelbjerge 1100 Alen lange og 300 Alen br.,
 Havbjergene fra Aalestrømmen til Skællet
 8000 Alen lang og 2500 Alen bred,
 Fra Havbjergene østen, hvori Rævebjerge og At-
 bjerge, 2000 Alen lang og 500 Alen bred,
 Store Felsig Knolde 2600 Alen lang og 1500
 Alen bred,
 Kirkebjerge 2000 Alen lang og 70 Alen bred.

Alle disse Klitter har undergaaet en Del Forandringer i Aarenes Løb. Mellem Ringbjerg og Sogneskellet var en sammenhængende Række af Klitter; medens der nu findes flere Sletter derimellem, deraf endog en paa over 3000 Alens Længde og 600 Alens Brede vest for Artbjergene, strækkende sig nord paa til Aalestrømmen. Derimod var Langslaade 300 Alen længere den Gang end nu, men 400 Alen smallere. Vestsiden af denne Slette ligger paa samme Sted nu som for hundrede Aar siden, hvoraf det fremgaar, at Havklitten var godt tilgroet, medens det er den øst for Sletten liggende Sandklit, der har flyttet sig 400 Alen mod Øst ind i Kallesmarsk.

Fra Langslaade-Rende strakte Klitten sig for hundrede Aar siden i en uafbrudt Rækkefølge til Blaavandshug uden mellemliggende Sletter, medens der nu overalt er langagtige Hedestrækninger mellem Klitterne.

Blaavand: Bjergene fra Hvidbjerg til Hukken til Rifthorn 4500 Al. lang, 1200 Al. bred,
 Havbjergene 3800 — — 2000 — —

Klitterne mellem Vandflod, Oxby, Hvidbjerg og Blaa-vand har fuldstændig forandret Karakter siden 1793, idet de fleste er blevet smallere og altsaa har givet Plads for mere Agerjord og Hede. En Undtagelse herfra gør den Klit, der ligger nord for St. Oxby, der den Gang var Agermark.

Ho Sogn.

Herom skriver O. Nielsen:

»Sognet er kun lidet, og det meste er Flyvesand og Klitter. Hartkornet var 1662 72½ Tdr., nu (1866) 67 Td. Den største Del er Halvøen Skallingen, en ubeboet nøgen Halvø. Det paa Kortet anførte Hobo Dyb bruges kun om det Vand, der strækker sig imellem Skallingen og Langlig. Ho By, der deles i Nørballe med Møllertorp, Sønderballe med Sønderside og Vesterballe. Sønderside var i 1662 ikke Skallingen, men den sydlige Bred af den Halvø, hvorpaa Ho ligger. Paa Meyers Kort fra Midten af det 17. Aarhundrede staar her nogle Huse, kaldede gammel Sønderside.

Langlig, 1548 en Ø i Hjerting Bugten, har 7 Huse. 1688 udsiges: »Ved Vesterherred er et Fiskerleje og en Havn kaldet Langleje, som aarligen baade af Fremmede og andre er blevet besøgt; men i Mandsminde har intet heraf været at se end Grundvand og store Sandbjerge.« At der har været Fiskerleje ses af kgl. Brev 1563, hvorved det paalægges Fiskerne paa Fiskerlejerne List, Søndre Rømø, Manø, Fanø, Langlig om aarlig at give Ribe Hospital en Lod af den Fisk, de fangede en Dag om Aaret mellem 1. Maj og Pintse. 1653 vilde Strandby Mænd ikke give denne Afgift af deres Enerskib, fordi Langlig da var øde; men dømtes

paa Tinge dertil. 1548 forbødes det dem, der fiskede ved Fiskerlejerne under Vesterlandsside i Ribe Stift, deriblandt paa Langelig, at sælge deres Fisk til Udlændinge, da de dog købte det meste af deres Fiskeredskeer i Ribe, Varde og andre Købstæder i Nørrejylland, ti ellers vilde der blive mere Dyrtid end tilforn.

Kirken er omtrent 1450 flyttet til det Sted, hvor den nu staar, idet der af Indberetningen til Ole Worm 1638 fortælles, at den for omtrent halvtiende Snes Aar siden er flyttet fra Kirkebjerg, sandsynligvis det paa Nørballer Mark, nord for Byen; ti Kirkebjerg ved Ø. Bredmose er jo udenfor Sognet.

1702 indgav Jens Ho Ansøgning til Kongen om sine Kaars Forbedring, og han skildrer Tilstanden som sørgelig. Præstegaardens Jord var meget ødelagt af Sand og Vand, der var ingen Annekspræstegaard; men der ydedes kun 4 Sldr. aarlig for nogle fra Sands og Vands Ødelæggelse tiloversblevne Agre og Engstumper, som en Hospitalsbonde havde i Brug; den rette Præstegaard, kaldet Bredmose Præstegaard, var bleven tillagt Præsten af Kongen 1555, men er »forvildet og med Uret forkommen«, besades da af 3 Bønder, der var Tjenere til Lars Tarm i Varde, Præstegaarden var ufri, men formedelst Præstes kaldets Ringhed har Præsten maattet tilegne sig en øde Bondenæring og deraf give Landgilde, som andre Bønder, hvilken var henlagt til Ryttergodset. Han fik en ringe Korntiende, da Kornsaed og Avling var ringe i Sognet.«

I 1638 nævnes Byen Ho, der deles i Nørballer med Mølleterp, Sønderballer og Vesterballer. 1662 var Ho By 18 Gaarde og 16 Huse. Almoseterp 2 Huse, Vester Bredmose 1 Gaard. I Matrikulsbogen for 1661 skrives:

»Hold Sogn, beliggende sydvest i Klitterne, hvis

Agerjord og Engbund af Sanddyngerne er meget beskadiget. Jorden, som bruges, giver 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Havre, bestaar af Sand og lidt Muld paa hvid Sand. Besiddernes bedste Næring bestaar af Fiskeri, og en Del have smaa Skibe, de fare med paa Holland og Hamborg med sorte Gryder, og undertiden med Korn og Fedevarer, som de lade sig fragte bort med af andre Byers Borgere.

Nr. 11 og 12 er Præstegaarden og en øde Gaards Jord, som i mange Aar og længere end nogen af de, som nu lever, kan mindes været brugt.

Vester Bredmosegaard lider væsentlig Skade af Sanddyngerne, som ligger uden for Gaarden.

Deres Fædrift have de norden og vesten og sønden Byen iblandt de store og mange Sandbanker, som er begroet med Halm og en Del Lyng, der udi blandt er en ringe Del grønne Pletter. Ellers beklager samtlige Bymænd sig over, at deres Land er sandfuldt og vandfuldt, saa deres Agre og Mark aarligen bortskylles af Vandfloderne og ødelægges derefter af Flyvesand.

Tørvemose have de ikke, men kunde Tørv og Lyngslet have en ringe Del af udi deres Mark, og noget købe de i Aal Sogn. Deres Marker lider til Tider stor Skade af Flyvesand.

Vester Bredmose lider til Tider stor Skade af Flyvesand og kunde ogsaa en Del Skade af vester Vandflod lide, som overskyller deres Ager og Eng. Kvægdriften have de og østre Bredmose med hinanden.«

Man faar heraf et godt Billede af Tilstanden paa den Tid i Ho Sogn. Klitterne var allerede den Gang vest og sønden for Byen. Da det imidlertid kun er til Tider, Byen lider Skade af Sandflugt, maa man antage, at Klitterne dog var nogenlunde i Ro, og næppe var i

Bevægelse, hvilket dens halvmaaneformige Grundrids ellers tyder paa, at de har været i mange Aar. Der tales jo ogsaa om, at Klitterne, hvor de har deres Fædrift, er godt begroet med Halm.

Ellers høres intet om Sandflugten i Ho Sogn, førend Klitternes Kommissionsforretninger begynder Aar 1793, her nævnes Skalling Knolde som 1800 Alen lange og 750 Alen brede.

Boldbjerg, Jens Jessens Toft, Rødding Tofts Sande og Lipbjerg har alle den selvsamme Beliggenhed, som for hundrede Aar siden.

Det var først omkring 1721, at Bestemmelse om at plante Klittag blev almindelig indført i disse Sogne, idet C. Hansen paa Hesselmed foreslog dette i en saalydende Betænkning:

»Underdanigst Betænkning angaaende Sandflugten i V. Herred 1771:

Da man først blev opmærksom paa den ubodelige Skade, Flyvesand anrettede her i V. Herred, i Særdeleshed i Oxby Sogn, samt Midler derimod at finde, blev allerførst begyndt med at opkaste Diger i Formening det flyvende Sand ved dem maatte standses og de nøgne Sanddynger ikke forflyttes længere fra Vester til Øster; men vestre Vinde, der er her i Foraar og Efteraar meget stærke, fyldte snart Digerne med Sand og gjorde alt det Arbejde unyttigt, der i Haab om Forbedring var anvendt. Hvert Aar blev opkastet Diger, og hvert Aar blev de under Sand begravede. Man føjede da hertil et andet Forsøg, som bestod i at besaa Sandene med Frø af Klittag eller Halm, hvormed i nogle Aar blev continueret, indtil Erfarenhed lærte, hvor utilstrækkelig saavel Diger som Besaaing blev til Sandflugt at forebygge.

Det nægtes ikke, at paa lave Steder kan det være til Nytte at saa Helm Frø; men paa høje Sandbjerge, som Bordrup og Baun Sande i Oxby Sogn bestaar af, maatte ved vesten Vinde saavel Frø og Vipper tilligemed Sandet bortføre. Sandene er altsaa aarligen flyttet sig længere mod øst paa til Byens og Ejendommens Undergang, allermest Sandets Formerelse og Flugt har sin Oprindelse fra Vesterhavet.

Efter at disse to Midler uden nogen betydelig Nytte vare anvendte, fandt han paa det tredie og nu brugelige Middel til Sandflugtens Dæmpelse, nemlig, at oprykke Halm paa visse udviste Pladser, hvor Sandflugt ej er at befrygte, og igen at plante disse Helme paa bar og nøgen Sandflugtsteder. Denne Plantning foretages aarligen af dertil paalagte 5 Sogne, under Opsigt af Landinspektøren midt i Oktober, som den belejligste Tid for Bonden, der da har sin Rugsæd lagt. Hullerne graves i Sandet $1\frac{1}{2}$ Kvarter dybe, og mellem hver maa være 1 Alen i Kvadrat, da i hvert Hul nedsænkes saa stor en Busk af Halm, som man kan fatte inden i Haanden, hvorefter Hullet fyldes med Sand og trædes fast.

Ved saaledes over i 20 Aar at fortfare med ene og alene at plante, er man nu saa vidt avanceret, at alle store og farlige Steder i ovenbemeldte Sogne staar velbedækket med Helme og i god Grøde.

Til at konservere og forbedre Klitterne og formindske dette aarlige Arbejde bør Klitterne fredes for Kreaturer, hvorfor der paa 3 Aar er ansat 11 Tilsynsmænd forsynet med skriftlig Instruks, hvorved de forpligtige sig til at agte og tilse, at ingen afskær eller plukker Helme, ligesom og at optage eller til Mulkt antegne alle Slags Kreaturer, som i Sandklitterne enten maatte gaa uden

Hyrde eller og findes paa og omkring ved Sandflugtssteder.

I nogle Aar er hverken falden Mulkter eller Angivelse sket, hvoraf man ikke uden Grund slutter, at Tilsynsmændene se igennem Fingre med deres Sognemænd og holde al Ting skjult for Landinspektøren. I den Hensigt er det mit underdanige Forslag, at der af Hs. Excl. Stiftamtmand Levezau maatte beskikkes en Klitfoged for hver af bemeldte 3 Sogne, der lønnes med de indkomne Mulkter og Frihed for Ekstra-Skat, samt Frihed for Udskrivning til Kongens Tjeneste.

Hesselmed, den 27. Nov. 1771.

(G. Hansen.«

Fanø.

»1633. Klage fra Sønderho paa Fanø over Sandets Ødelæggelser.

1637. Det Øland Sønderho paa Fanø var for nogle Aar siden vel ved Magt, men paa nogle Aar tog Fiskeriet meget af, hvorved Beboerne blev meget forarmede og formedelst idelig Stormflod og Sandknog er nu 48 Ejendomme med Grund, Bygning og Boested aldeles ødelagte, som er $\frac{1}{3}$ af Landet, de to andre Parter beboes endnu, men Jorden er overløben med Sand, og næsten øde. De søge om Eftergivelse af Landgilder 48 øde Steder, hvilken endnu kræves efter de gamle Jordbøger.«

(Top. Saml. Fanø 8. 2—3.)

Som det fremgaar heraf er det i en forholdsvis sen Tid, at Sandflugten begyndte paa Fanø i Modsætning til andre Steder i Landet. Ved den Tid bevilgede Kristian den 4. daværende Sognepræst i Sønderho aarlig

at oppebære Kongetiende af Tjæreborg Sogn, efterdi Sønderho er en Udø, som er meget Sand paa, hvilket fordriver og fordærver Kornsåden der paa Landet.

1637 har samme Konge givet Bønderne paa den By Sønderho i Ribarhus-Læn, som formedelst skadelig Stormflod og Sandknog er geraadne i Armod, Lindring i deres aarlige Landgilde. Men paa østre Side af Landet er gode Marskenge og godt Agerland, hvilket, naar det hviler, bærer overmaade skøndt Græs og mest hvide Smærler, som Beboerne, saa vidt de ej slaas, betjene sig af med største Sparsommelighed til deres Kreaturers Tøjring.

I 1661 indberetter Præsten, »at Sønder og Nørhaa Sogn paa Fanø svarer intet, da Sognene aarligen fordæres af Sandknog. Vinterrug saas der intet af paa Landet. Præstegaardens Mark, som ligger sønden for Kirken, til hvilken var 6 Agre, hver Ager 160 Fod lang og 70 Fod bred, forringes aarligen.«

Sandflugten har efter alt at skønne raset stærkest paa Fanø i de hundrede Aar mellem 1560 og 1660. I 1573 bevilger Kong Frederik II Sognepræsten paa Fanø, Hr. Søren Trugelsen »at være fri for Sandfred at give af halvandet Skib, som han selv om Aaret udreder til Søs, efterdi hans Ejendom meste Parten af Sand var fordærvet og en stor Del af Bøndernes Ejendomme af Sand ødelagt, saa han ikke kunde have enten Avl eller Tiende, som *andre Præster før hannem.*«

Da man skulde tro, at de foregaaende Præster havde klaget over Sandflugtens Ødelæggelse, hvis der var Grund dertil, kan man heraf slutte, at Sandflugten har været uden videre Betydning paa Fanø førend 1571.

Efter at Klitterne omkring Aar 1800 kan siges at være bragt i en saadan Stand, at større Ødelæggelser formedelst Sandflugt ikke længere kunde befrygtes, henledtes Opmærksomheden paa andre Dæmpningsmidler, der kunde forhindre Klitterne i at blæse op. Tanken blev ret naturlig fæstet paa Træplantning; hvis en saadan kunde lykkes i Klitterne, vilde disse for evige Tider være sikrede. I Aaret 1815 blev der anlagt 5 smaa Plantager i Thisted Amt¹, medens der først i 1820 blev anlagt en Plantage i Ribe Amt af Sandflugtskommissionær Vistesen. Denne blev anlagt i Læ af Klitbakkerne i den vestlige Ende af en fugtig Slette i Bordrup Klit, lidt nord for Oxby Kirke. Her er — rimeligvis ved Saaning — bleven kultiveret Rødgran, Birk, Lærk, alm. Fyr og Bjergfyr.

Medens de førømtalte smaa Plantager i Thisted Amt allerede i 1835 var uden Betydning og nærmest maa betragtes som mislykkede, var det modsatte Tilfældet med Bordrup Plantage. Her var Træerne, som altsaa var 14—20 Aar gamle, indtil 3 Alen høje, men fortrykte af Vestenvinden. Fyrrene var i bedst Vækst. Resultatet af denne Plantningsvirksomhed blev dog, at man blev enig om, at Træplantning ikke kunde træde i Sanddæmpningens Tjeneste, og ved kgl. Resolution 1842 blev de omtalte Plantager helt fritagne for offentligt Tilsyn eller Fredning og tilbødte Amterne. Som Følge heraf er alle disse Plantager forsvundne paa Bordrup nær; og dennes Udseende gav Haab om, at Træplantning i Klitterne kunde lykkes.

Det var først i Aarene mellem 1850—60 at den egentlige Træplantning af Klitterne begyndte i større

¹ Disse og efterfølgende Oplysninger efter J. P. Bang: »De nord- og vestjydske Klitters Beplantning«.

Stil og under en Klitinspektørs Tilsyn. Foruden den lille Plantage i Bordrup var der andre Steder af private Folk gjort Forsøg med Træplantning af Bjergfyr, østerriksk Fyr og Hvidgran, og de her nævnte Træsorter er senere overalt blevet benyttet i Klitterne.

I 1853 opfordrede Ministeriet Kammerherre Riegels til at anstille Plantningsforsøg i Klitterne og Heden, og der blev bevilget 3200 Kr. hertil. I 1853—54 blev bevilget 1600 Kr. alene til Plantning i Klitterne og i 1855—56 2000 Kr., og hermed er Begyndelsen gjort til Statens regelmæssige Tilskud til Klitplantningen.

For Ribe Amts Vedkommende blev der indtaget et Areal af 8 Tdr. Land i Bordrup Klit. Paa dette Sted er der allerede i 1851 bleven udplantet nogle Skovfyr, Rødgran, Lærk, Birk og El i en Lavning mellem Klitterne, »Ulveslaage« kaldet. Denne Omstændighed førte Riegels til Bordrup, og yderligt opfordredes han til at vælge denne Lokalitet derved, at han her traf Interesse for Plantning hos et Par Mænd paa Egnen, nemlig Proprietair Stokholm til Hesselmed og daværende Klitfoged P. Hansen i Bordrup.

I Bordrup Klitter blev Plantningen først paabegyndt 1854, her var ogsaa det første Sted, der blev anvendt Lyngdækning af Klitter i større Stil. Først ved Klitloven af 29. Desember, hvor det blev tilladt at ekspropriere Arealer til Klitplantning, kom der mere Fart i Sagerne, saaledes blev Plantagen i Bordrup udvidet til 150 Tdr. Land.

I 1857 udplantedes i Bordrup Plantage 7000 Bjergfyr, i 1858 80,000 do. og i 1859 120,000 do. Herforuden blev tilsendt Bordrup Plantage en Mængde Pilestiklinger, Stikkelsbærbuske og andre Planter, ligesom der udplantedes en Del Eg, Ædelgran, østrigsk Fyr og Hvidgran.

Om Bordrup Plantages Tilstand 1861 meddeler Klitinspektør de Thygesen, der fra dette Aar har faaet Tilsyn med Træplantningen: »En Mængde Planter er udgaaede eller staar sygelige. Det har vist sig, at Ellen er ubrugelig til Klitkulturen og almindelig Fyr, som paa Skrænter, der vender mod Syd, har staaet frodigt, har været haardt angrebet af Insekter.« At Plantningen i Bordrup har været nyttig som Erfaringsobjekt, fremgaar af de Thygesens Udtalelser. Han siger: »Det er et Held for Klitternes Beplantning i Fremtiden, at der i dette Distrikt, kan opvises Resultater af ældre Plantninger, der maa afvæbne enhver, der nærer Tvivl om et heldigt Udfald. Paa en Skrænt, der vender mod Syd, staar en stor Del 5—7 Aar gamle Planter af alle Slags Naaetræer, især østrigsk Fyr, der har en Højde af 1—1½ Alen, og som er i den frodigste Vækst. Paa Højderne af Skrænter, der er meget udsat for Vinden, staar denne Fyr uberørt af denne. Nedenfor denne Skrænt staar ældre Plantninger (Ulveslaage) bestaaende af Gran og Fyr, som i en lang smal Strimmel, langs med en Grøft, staar meget godt, og som i Forbindelse med Plantningen paa Skraaningen giver det hele et Anstrøg af Kultur og frodig Vegetation.«

Fra nu af blev det navnlig østrigsk Fyr og Bjergfyr, der blev anvendt i Klitterne, medens Løvtræplantningerne ophørte, de sidste blev plantede i 1864 i Bordrup. I 1862 blev Bordrup Plantage yderligt udvidet, uagtet de oprindelige 150 Tønder Land endnu ikke var tilkultiverede. Samtidigt anlagdes Planteskoler ved Plantagerne, og Udgiften til disse var for Bordrup Plantages Vedkommende 1200 Kr. aarlig i 1866. Efterhaanden viste det sig, at den østrigske Fyr blev angrebet af en Svamp, saaledes at den gik ud, endogsaa i en temme-

lig fremrykket Alder, hvorfor det i 1875 blev bestemt, at denne Træart fremdeles skulde udgaa af Plantagerne, der i Fremtiden kom til at bestaa saa godt som udelukkende af Bjergfyr. Paa dette Tidspunkt var der beplantet 250 Tdr. Land i Bordrup Plantage, men baade til Nyplantning og Efterbedring var anvendt ca. 30,000 Planter pr. Td. Land, hvilket er en Udgift af ca. 100 Kr. alene til Planter. I 1870 blev Bordrup forøget med 100 Tdr. Land, men Arealet omfattede næsten udelukkende Klitter. Medens Bordrup lige til 1878 har været den eneste Plantage i Klitterne i Ribe Amt, blev der i 1879 anlagt en Plantage ved Blaabjerg paa 1250 Tdr. Land, i 1888 ved Aal paa 1404 Tdr. Land. Senere indtoges yderligere mange Arealer til Beplantning i Ribe Amts Klitter, saaledes at der findes Plantager paa en stor Del af Strækningen fra Nymindegab til Skallingen. Kunde Blicher staa op af sin Grav og atter skue ud fra Blaabjerg, var det et andet Syn, han fik at se. Hans Begejstring over Egnens vilde Karakter vilde næppe være saa stor som før.

Der er faa Amter, der har undergaaet saadan Forandring som Ribe Amt, hvor større samlede Klitstrækninger snart hører til Sjældenhederne; hvorvidt Egnen herved er blevet forskønnet er en Smagssag, der kan være forskellige Meninger om; et er imidlertid vist, Ribe Amts Vestkyst er blevet et behageligere Sted at bo paa end forhen; der er skabt Læ for Landbruget, hvilket til syvende og sidst vel maa betragtes som Klitplantningens Formaal. Den tidligere Tanke, at forhindre fremtidig Klitplantning ved at plante Træer i Stedet for, er man kommen bort fra. Den Dæmpning, der skal gaa forud for Træplantning, er saa omfattende og kostbar, at det ikke kan betale sig, naar det kun skal have

til Maal at forhindre en Sandflugt paany, dertil kan man nu om Tider hjælpe sig paa anden og billigere Maade. Det Sløseri med Arbejdet i Klitterne, der fandt Sted i tidligere Tid, er ved at forsvinde, nu kan der bestilles det dobbelte for de samme Penge som i ældre Tid; Klitboerne er, i alt Fald i Ribe Amt, paa det rene med, at det ikke lønner sig i Længden at bruge Staten som Malkeko og blot tjene de mest mulige Penge og faa det mindst mulige Arbejde gjort.

Litteratur og utrykte Kilder.

- Jydske Samlinger. ^{11/8} 1554.
 Ny kgl. Samlinger. 1340. Fol. 723.
 Sønder Borch Præstearkiv. 1783. P. A. i Viborg.
 C. Dalgas: Beskrivelse af Ribe Amt. 1830.
 St. St. Blicher: Vestlig Profil af den cimbriske Halvø. 1830.
 O. Nielsen: Efterretninger fra V. Horne Herred.
 Markbøgerne fra de enkelte Sogne. Martrikulskontoret.
 Rambusch: Ringkjøbing Fjord. 1900.
 Jydske Registre. R. A.
 Top. Samlinger. R. A.
 Sandflugtskommissionsberetningen. R. A.
 Pontoppidans Atlas.
 Hertz: Præsteindberetninger.
 O. Worm: Præsteindberetninger.
 Danske Samlinger for Historie og Topografi.
 J. P. Bang: De nord- og vestjydske Klitters Beplantning.